

Conservació i socialització del patrimoni industrial al Berguedà*

Violant Bonet Calveras¹

© de l'autora

Rebut: 19/9/2024
Acceptat: 19/10/2024
Publicat: 2/5/2025

Resum

La mineria i la indústria tèxtil van ser les principals fonts econòmiques que van existir a la societat berguedana durant el segle XIX i les primeres dècades del segle XX. Aquestes activitats, que es van desenvolupar a les zones de muntanya amb presència de carbó mineral i al llarg del curs del riu Llobregat, ens van deixar un important llegat en forma de colònies industrials, restes arqueològiques, maquinària, ferrocarrils, utensilis, aparells i eines que englobem dintre del que coneixem com a *patrimoni industrial*. Algunes institucions com ara el MNACTEC (Museu Nacional de la Ciència i la Tècnica), a través del seu sistema territorial, s'encarrega de salvaguardar aquest patrimoni conservat en alguns museus comarcals. Amb la col·laboració dels ajuntaments corresponents, al llarg dels últims anys s'han dut a terme algunes intervencions de conservació-restauració al Berguedà, les quals pretenem divulgar en el present article. És en aquest context en què l'autora, conservadora-restauradora de béns culturals i guia de muntanya, ha pogut dur a terme tasques de conservació preventiva, restauració i manteniment, com també accions de posada en valor d'aquest llegat recent, massa sovint infravalorat.

Paraules clau: patrimoni industrial; mineria del carbó; indústria tèxtil; divulgació; turisme cultural

Abstract. *Conservation and socialisation of industrial heritage in Berguedà*

Throughout the 19th century and the early decades of the 20th century, mining and textiles were the main economic drivers for the people of Berguedà. These activities, which took place either in the mountain regions where coal was present or along the Llobregat River, left a significant legacy in the form of industrial complexes, archaeological remains, machinery, railway lines, appliances, implements and tools that are collectively referred to as industrial heritage. Various institutions preserve this heritage through local museums, including MNACTEC (the National Museum of Science and Technology) and its regional network. In recent years, there have been several initiatives in Berguedà to preserve and restore parts of this heritage with

* Des d'aquestes línies voldria mostrar l'agraïment més sincer a les iniciatives particulars de persones anònimes, historiadores, apassionades, jubilades, estudiants, professionals i voluntàries que, d'una manera o altra, posem el nostre gra de sorra per popularitzar i revalorar tot aquest potencial que té el patrimoni industrial del Berguedà, el nostre llegat recent. Perquè, en última instància, totes les persones amb orígens berguedans som filles del tèxtil i de la mineria i devem el nostre record a les persones que ens van precedir i a les dures vides que van protagonitzar.

1. Professional independent. viobonet@gmail.com

the support of the corresponding town councils, which this article highlights. To this end, the author, a conservator-restorer of cultural heritage and a mountain guide, has been able to carry out preventative conservation, restoration and maintenance work, as well as initiatives to highlight the importance of this legacy of the recent past, which is frequently overlooked.

Keywords: industrial heritage; coal mining; textile industry; dissemination; cultural tourism

BONET CALVERAS, Violant (2024). «Conservació i socialització del patrimoni industrial al Berguedà». *Treballs d'Arqueologia*, 27, 221-237. DOI: 10.5565/rev/tda.166

1. Introducció

El Berguedà ha estat, històricament, una comarca basada en una economia rural, englobada en petites poblacions i en multitud de nuclis i cases disperses situats en un entorn de muntanya, especialment a l'Alt Berguedà, on els ramats i l'agricultura havien estat tradicionalment la base de sustentació dels seus habitants. Aquest aïllament es veié transformat a finals del segle XVIII i principis del XIX, a causa del desenvolupament de diferents nuclis industrials basats en la mineria i el tèxtil, gràcies a les matèries primeres i als recursos naturals que ofería aquesta comarca de muntanya: l'apreciat carbó mineral, les aigües abundants que rajaven de les fonts del riu Llobregat, la pedra calcària a partir de la qual es va poder fabricar ciment portland i fins i tot el petroli present a la vall de Lilet.

A l'Alt Berguedà, la presència de les mines de carbó, amb el predomini de la conca minera de Fígols, l'explotació d'aquest mineral va constituir una autèntica revolució econòmica i social. Al Baix Berguedà, l'explotació de la força hidràulica del riu Llobregat va contribuir a promoure l'aparició de desenes de fàbriques tèxtils, amb les colònies industrials corresponents promogudes pels amos de les

fàbriques, emprenedors de la burgesia catalana que van impulsar una economia industrial de la qual van obtenir grans beneficis. L'aparició i el creixement d'aquests espais industrials, aïllats dels nuclis urbans, van provocar una transformació del paisatge en molts indrets del Berguedà, i a nivell social van esperonar una migració de persones des dels nuclis rurals cap als centres de treball (fàbriques i mines), on els amos van construir colònies industrials que garantien, als treballadors i a les seves famílies, unes condicions de vida amb millores econòmiques, higièniques i socials a expenses de dures jornades de treball, sovint mal remunerades, exposades a l'explotació laboral i a una pèssima situació d'ocupació (Bayò i Riera, 2012; Costa, 2019; Flynn, 2022).

Al llarg de les darreres dècades, alguns d'aquests espais industrials, ja abandonats, han estat transformats en museus i centres d'interpretació, amb l'objectiu de divulgar la història, els materials i les característiques d'aquest passat recent del qual som hereus i testimonis. Un recurs històric i cultural que ha aportat un increment del turisme en una comarca que s'ha hagut de reinventar des del punt de vista econòmic.

A partir de la disciplina de la conservació-restauració, s'ha treballat en base a al-

guns testimonis d'aquest passat industrial, bàsicament maquinària que actualment està fora de funcionament i obsoleta (Arroyo et al., 2018). L'objectiu de les tasques ha consistit a recuperar la materialitat de les peces en qüestió, però també considerem cabdal fer difusió de les intervencions realitzades i divulgar i revalorar aquest patrimoni que sovint passa desapercebut, especialment per a la població local, potser perquè la societat civil el percep encara com una materialitat massa recent, quotidiana, ja sigui per proximitat física, ja sigui per la pròpia experiència vital.

El fet de trobar-nos ubicats en una comarca de muntanya, lluny de grans nuclis urbans i del centralisme de Barcelona i de la seva àrea metropolitana, ens porta, per una banda, a reinventar el significat del nostre patrimoni industrial per emprar-lo com a recurs turístic, però alhora ens trobem amb dificultats a l'hora d'afrontar la conservació d'una sèrie de complexos industrials de primer ordre que se'ns estan degradant a marxes forçades, tant per l'abandonament físic com per la manca de recursos econòmics i, sovint, per una implicació institucional insuficient.

2. Casos pràctics

2.1. *Museu Comarcal de Berga*

L'any 2016, gràcies a una col·laboració entre el MNACTEC (Museu Nacional de la Ciència i la Tècnica de Catalunya), el CRBMC (Centre de Restauració de Béns Mobles de Catalunya) i l'Ajuntament de Berga, es van finançar i començar els treballs per inventariar i ordenar la multitud de peces que formaven part de l'espectacular màquina de vapor de Cal Rosal, conservades a la Reserva del Museu Comarcal de Berga. Es tracta d'un

giny marítim de grans dimensions, d'origen danès, construït el 1889 per impulsar vaixells, que fou importat i instal·lat a la fàbrica de Cal Rosal per impulsar els embarrats de la maquinària tèxtil i que estigué en actiu entre els anys 1940 i 1960.

La màquina (figura 1), que va ser desmuntada de la fàbrica l'any 1995 pels membres d'una escola taller local, es trobava muntada parcialment a la reserva (la part estructural), mentre que un gran nombre de les peces que l'havien compost estaven apilades i descontextualitzades en una extensa pila de ferros i bronzes, sense cap tipus d'ordre ni documentació, mesclades amb altres peces que no tenien res a veure amb la màquina en qüestió.

La intervenció va ser un repte, ja que en aquell moment no existien protocols corresponents a la conservació-restauració del patrimoni industrial i no disposàvem de referents similars. Es va iniciar un intens procés d'informació sobre aquest tipus de maquinària i es va realitzar un treball de documentació i recerca d'informació oral i fotogràfica de la peça, que finalment va donar els seus fruits. Gràcies als testimonis orals i a les excel·lents imatges del fotògraf local Manel Escobet (Fotovideo Luigi), es van poder identificar la gran majoria de peces, localitzar-ne la ubicació original dins la màquina i inventariar-ne pràcticament tots els elements, establint una relació de muntatge entre ells. El mètode de documentació consistí en un mapatge general de la màquina, amb l'objectiu que en un futur es poguessin compondre sobre l'estructura muntada dins les instal·lacions de la reserva. Les peces van ser desembalades, traslladades i col·locades ordenadament seguint criteris expositius al costat de la seva estructura, tot documentant-ne el procés en tot moment per mitjà de fotografies. Paral·

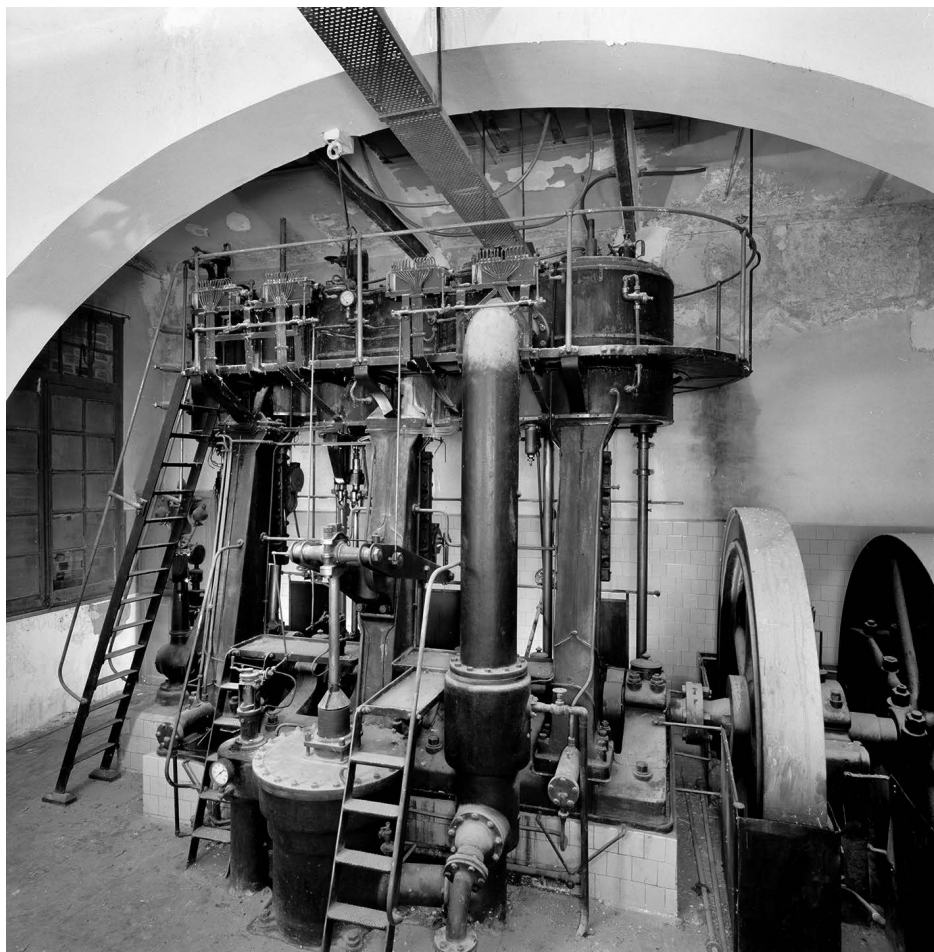

Figura 1. Màquina de Cal Rosal abans de ser desmuntada. Fotografia: Fotovideo Luidi

llement a aquesta tasca de documentació, inventariat i trasllat, es va procedir a realitzar-hi treballs de neteja superficial, ja que les peces no s'havien manipulat des que havien estat traslladades i presentaven uns cúmuls de pols i de brutícia realment importants (figures 2 i 3).

A partir de la intervenció, comença la posada en valor de la peça i les tasques de socialització d'aquest tipus de patrimoni.

Els professionals conservadors-restauradors no treballem exclusivament per a la reduïda comunitat dedicada al patrimoni cultural, sinó per a tota la col·lectivitat, de manera que les intervencions que realitzem (la majoria de les quals estan finançades amb diner públic) perden sentit sense una tasca de divulgació social.

En aquesta direcció, un cop acabats els treballs, es pacten amb la direcció del

Figura 2. Elements amuntegats de la màquina de vapor abans de començar-hi la intervenció. Fotografia: Violant Bonet

Figura 3. Inventariat, neteja i recol·locació de les peces corresponents a la màquina. Fotografia: Violant Bonet

Museu Comarcal de Berga una sèrie d'accions per tal de fer-ne difusió. La màquina de vapor és triada com a «peça del mes» l'abril de 2017, dins el programa de l'Ajuntament de Berga de dinamització del patrimoni local Àgora Cultura, i es fa una conferència de presentació in situ, oberta al públic, per tal d'explicar la intervenció en la peça i contextualitzar-la i revalorar-la. Aquesta vegada, una trentena de persones d'origen local van assistir a la conferència, en el transcurs de la qual es va obrir un torn de paraula als assistents perquè poguessin fer-hi preguntes, comentaris o aportacions.

Actualment s'està treballant amb la idea de realitzar visites guiades a les sales de reserva, habitualment tancades al públic, per tal de mostrar al veïnat les interessants peces conservades en aquest espai (bàsicament peces de patrimoni industrial, etnològic i arqueològic). Les visites podrien estar encarades al públic escolar local, ja que algunes temàtiques curriculars estan directament relacionades amb algunes de les peces conservades. Una de les que hi ha és aquesta màquina de vapor, de la qual l'alumnat podria identificar *de visu* els elements constitutius i entendre'n el funcionament des de l'experiència visual i tàctil, més enllà de les explicacions i les definicions teòriques estudiades a les aules.

Recentment, s'ha restaurat a la mateixa reserva el carro de bombers centenari de fabricació alemanya, un fantàstic testimoni de les màquines manuals a pressió utilitzades per a l'extinció d'incendis i que sovint eren adquirides pels amos de les fàbriques tèxtils quan aquestes quedaven obsoletes dins el cos de bombers. L'estat de conservació del carro era relativament bo, tot i que mai havia estat restaurat i encara conservava, a les

rodes i als eixos, tot el greix i el fang de les últimes intervencions realitzades pels bombers.

La policromia presentava problemes d'estabilitat per la presència continuada d'aigua durant el seu ús, i algunes fustes patien un atac xilòfag actiu, però tots els mecanismes, tant de moviment i de direcció del carro com els corresponents a la bomba manual, es conservaven en perfectes condicions.

Un cop analitzades les patologies i establerts els processos que calia seguir, es va treballar amb total respecte pels materials i la policromia original, seguint el patró de realitzar-hi una mínima intervenció i només retocs puntuals amb criteri il·lusionista, sense refer-ne les decoracions desaparegudes. Es va procedir duent-hi a terme les mateixes operacions i servint-se dels mateixos materials utilitzats quan es tracta d'una escultura o d'un retaule de fusta policromada, manipulant la peça com a *unicum*: fixació de capa pictòrica (figura 4), consolidació i desinsectació del suport de fusta, tractament dels elements metàl·lics i aplicació de la capa de protecció final.

Finalitzada la intervenció, aquest element també va ser protagonista de la «peça del mes» d'Àgora Cultura. Se'n va fer la conferència de presentació in situ el mes de desembre de 2023, amb l'assistència de públic vingut inclús d'altres províncies i vinculat amb aquests tipus de vehicles, gràcies a la difusió que se'n va fer i a l'excepcionalitat de la peça. En referència a l'acte, en destaquem la presència d'alguns dels bombers del Parc de Berga, que van col·laborar en el desenvolupament del torn de preguntes amb interessants aportacions.

Durant el procés de restauració es va contactar amb diversos parcs de bombers

Figura 4. Procés de fixació de policromia per mitjà d'adhesius específics. Fotografia: Violant Bonet

propers al territori, per tal de donar-los a conèixer la peça i indagar si n'existien de paral·leles per intentar establir-hi una cronologia, i vam poder intercanviar opinions sobre les restauracions que es fan actualment per part del voluntariat. La intervenció en aquest element va servir per divulgar el fet que aquest tipus d'elements industrials han de ser tractats com a testimonis patrimonials únics, i per tant requereixen intervencions de conservació-restauració que es basin en uns criteris actuals estrictes, paral·lels als que se segueixen en les intervencions en béns culturals i en obres d'art (figura 5).

2.2. Museu de les Mines de Cercs

Inaugurat l'any 1999 i ubicat dins la colònia minera de Sant Corneli (municipi de

Cercs), el Museu de les Mines de Cercs és un referent del patrimoni industrial, un magnífic exemple de reutilització de l'espai fabril per donar nous usos als edificis històrics en desús, dotar-los de vida i evitar-ne la degradació. Actualment és un dels espais culturals més freqüentats de la comarca del Berguedà, amb un total de 20.608 visitants l'any 2024, 19.460 dels quals van venir d'arreu de Catalunya; 535, de l'Estat espanyol, i la resta, de l'estranger.

La iniciativa és especialment interessant per a grups escolars que hi realitzen visites guiades anualment, per tal d'il·lustrar alguns temes inclosos en el currículum acadèmic. Molt apreciat també pel públic familiar, el principal atractiu és el viatge amb tren fins a l'interior de la mina Sant Romà, una de les excavacions originals actualment adaptada per a visites

Figura 5. El carro de bombers un cop finalitzat el procés de conservació-restauració. Fotografia: Violant Bonet

guiades, on hi ha instal·lades diferents escenografies que mostren l'extracció del carbó a través de la història. El tren s'introdueix a l'interior de la terra en un recorregut guiat de 500 metres per la via fèrria original. Al Museu de les Mines de Cercs són diversos els elements industrials que s'han restaurat al llarg dels darrers anys. Es tracta de peces i de maquinària relacionades amb l'extracció i els usos del lignit, l'apreciat material extret de les diferents mines ubicades a l'entorn de Sant Corneli, que foren font d'economia i canvis socials molt profunds en aquest indret, sobretot al llarg del segle xx.

Un dels encàrrecs realitzats en aquest museu va ser la tasca duta a terme a l'interior de la mina Sant Romà (o de les Cabasses), on es van restaurar alguns elements que formen part de les escenografies, com ara els maniquins de fibra de vidre que il·lustren la feina dels miners (inclosa una criatura de 8 anys) o algunes parts decoratives de les escenografies. Puc assegurar que la feina en aquest entorn inhòspit és absolutament indescriptible. La humitat constant, la foscor, la presència de terra molla a les parets i el fang que hi ha al sòl, la brutícia i el fet d'estar introduïts en un espai subterrani, entre d'altres condicionants, és una pressió que accentua enormement la dificultat dels treballs. A més, també cal tenir en compte les peces de l'interior de la mina (que estan exposades a una humitat constant), la mullena (que varia segons la pluviometria en funció dels mesos de l'any) i les carbonatacions de l'aigua d'escorrentia, procedents d'un terreny rocós d'origen calcari. Aquesta experiència personal em va ajudar a sentir en la pròpia pell la duresa del treball dins la mina i a impregnar-me d'una gran empatia per tots els miners que van perdre la salut, fins i tot la vida, en aquestes condicions laborals tan inhumanes.

Des del CRBMC, l'any 2014, es va concedir una subvenció per conservar diverses vagonetes i locomotores exposades a la plaça de Sant Romà de Sant Corneli, a l'exterior del Museu de les Mines de Cercs. Es tracta d'unes peces que se situen a l'aire lliure, un fet freqüent en maquinària i elements de patrimoni industrial, sobretot els de gran format. En aquest cas hem de destacar que les peces en qüestió són manipulades pel públic (bàsicament escolar i familiar) de forma continuada, ja que no existeix cap tipus de barrera física que en limiti l'accés, per la qual cosa hi trobem alteracions dels materials constitutius provocades per les inclemències meteorològiques i el propi entorn natural (oxidacions, ressecament i trencaments de fibres orgàniques, fustes, gomes i cordes, presència de nius i plantes superiors, etc.), com també degradacions antropogèniques, és a dir, degudes a la manipulació humana.

Peces desaparegudes, torçades, fragmentades, gruixos de terra, pedres, deixalles introduïdes a l'interior, rascades i inclús pintades, denoten la manca de consciència i la poca importància patrimonial que el públic atorga a aquest tipus d'elements. L'estímul que rep el visitant en referència a aquesta zona és més proper al d'un espai de joc infantil que no pas al d'una col·lecció de testimonis originals del nostre passat industrial. El procés de conservació-restauració va consistir en la consolidació, l'adhesió i la recol·locació d'elements despresos, l'eliminació de la brutícia acumulada i la neteja superficial de les màquines. Després de la intervenció (que en aquest cas no va ser divulgada), l'actitud del públic no va variar en absolut. S'hi segueixen acumulant pedres i continuen havent-hi degradacions i manipulacions incorrectes d'unes peces que,

dins els paràmetres de la conservació preventiva, haurien d'estar més protegides i sotmeses a limitacions d'accés físic en relació amb la ciutadania.

Al mateix Museu de les Mines de Cercs, presidint l'entrada a la plaça de Sant Romà, hi trobem un exemple icònic de la restauració del nostre patrimoni industrial. A bastament divulgada, exposada i explicada, l'excavadora centenària Bucyrus és una màquina imponent. Fabricada als Estats Units i transportada a Catalunya a la dècada de 1920, aquesta magnífica màquina de vapor va treballar en diverses obres públiques a Barcelona i a Sitges, i l'any 1998 el MNACTEC la va cedir en donació al Museu de les Mines perquè fos exposada a l'indret actual com

a testimoni de giny de grans dimensions que funcionava gràcies al carbó, accionat per mitjà d'una màquina de vapor incorporada a la seva enorme carcassa de fusta (Bayó i Riera, 2012).

Les inclemències meteorològiques hi van provocar, al llarg dels anys, una sèrie de patologies que van ser tractades en una intervenció in situ finançada pel MNACTEC i realitzada en dues fases consecutives, l'any 2019 i l'any 2020, durant les quals es va treballar en la carcassa de fusta i en els seus elements metàl·lics respectivament (figura 6). Prèviament, es van prendre unes mesures indispensables de conservació preventiva, col·locant-hi uns elements de protecció de cautxú que aïllaven les erugues del terra i construint-hi

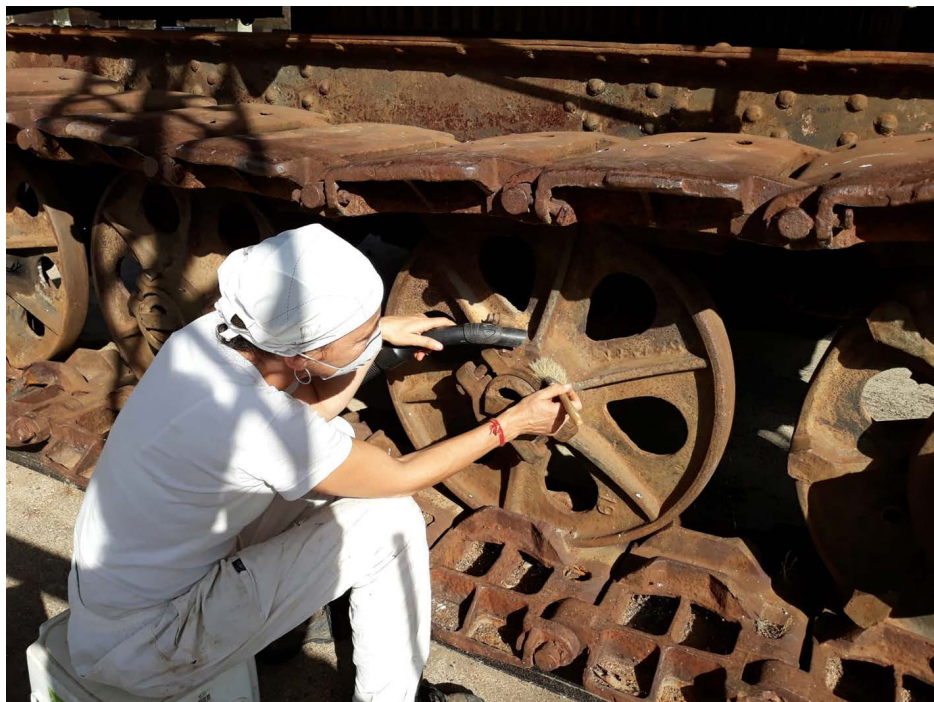

Figura 6. Procés de neteja de les erugues de l'excavadora Bucyrus (2019). Fotografia: Mercè Gual

una coberta metàl·lica que protegia l'excavadora de la pluja i la neu.

No cal dir que, actualment, la màquina no s'engega mai, tot i que els protocols de conservació-restauració de patrimoni industrial en recomanen la posada en marxa regular, per tal de garantir-ne la correcta conservació dels mecanismes (una màquina que no funciona està condemnada a anar-se degradant paulatinament). En aquest cas, la Bucyrus va ser tractada estrictament com a peça de museu, i no està previst fer-la anar a curt termini.

Un cop restaurada, l'excavadora ha estat presentada públicament diverses vegades a nivell local (Berga, Sant Corneli, etc.), per mitjà de conferències amb imatges dels procediments seguits al llarg de la intervenció, i s'ha exposat com a exemple de restauració de patrimoni industrial en jornades i congressos especialitzats: en la II Jornada tècnica: La restauració i con-

servació de patrimoni industrial, científic i tècnic (MNACTEC, desembre de 2020) i en la XVII Reunió Tècnica de l'Associació CRAC (Conservadors-Restauradors Associats de Catalunya), «L'evolució de les noves especialitats en conservació-restauració: Nous reptes i perfils professionals» (novembre de 2023). La restauració de l'excavadora Bucyrus també ha estat divulgada a través de les xarxes socials per mitjà de vídeos de difusió (Youtube, pàgina web del Museu, etc.).

En el context museogràfic actual, gràcies al mecenatge particular (fet que mereix ser destacat, ja que això no és habitual en aquest tipus de patrimoni), s'han col·locat uns plafons explicatius in situ amb continguts sobre la història i la contextualització de la peça, a més d'un plafó monogràfic sobre el procés de conservació-restauració que s'hi va dur a terme (figura 7). Aquesta iniciativa és molt

Figura 7. Aspecte actual de l'excavadora Bucyrus. MMCERCS. Fotografia: Violant Bonet

interessant, tenint en compte que el Museu de les Mines és l'espai cultural més visitat a nivell turístic al Berguedà i que l'excavadora en qüestió genera molta curiositat entre el públic visitant (tant per les seves dimensions com pel fet que conserva tots els mecanismes de funcionament gairebé intactes). El mètode d'il·lustrar les obres patrimonials de forma permanent amb imatges i informació és una manera de visibilitzar la tasca de conservació i manteniment, que molt sovint passa desapercebuda per al públic i que, en aquest cas concret, posa en valor el llegat històric que ha deixat la industrialització a la nostra comarca.

Al Museu de les Mines de Cercs, paral·lelament a les intervencions de conservació-restauració, he treballat com a guia en les visites guiades realitzades a grups escolars i públic familiar al Museu i a l'interior de la mina Sant Romà. A part de les explicacions més tècniques i dirigides pròpiament al procés extractiu del carbó que faig en clau d'interpretació del patrimoni, durant les visites guiades he destacat el context social i quotidià de les persones que van treballar a la mineria, posant en valor tot el patrimoni humà relacionat amb aquesta activitat econòmica tan particular.

En el Museu hi ha una de les sales on es divulguen les qüestions socials relacionades amb aquesta feina extractiva i els canvis que van comportar en la vida dels miners i les seves famílies. S'hi divulga també la vida quotidiana de les diferents colònies mineres i dels edificis annexos, que es troben, malauradament en molts casos, en estat de ruïna imminent. I és que l'activitat minera al Berguedà va desencadenar la proliferació d'un gran nombre de construccions, colònies, magatzems, edificis religiosos i estructures industrials actualment obsoletes, que re-

sulten molt difícils de conservar per manca de recursos econòmics. No és el cas de llocs com ara la colònia Sant Josep o, en concret, la de Sant Corneli (la principal que hi ha a la conca minera de Fígols), amb les diferents dependències rehabilitades per a usos del Museu i amb tots els habitatges comprats o llogats per part de particulars, cosa que n'ha pogut garantir la conservació per al gaudi dels seus habitants locals o del turisme.

Cal destacar que, per iniciativa del Museu, a Sant Corneli s'hi han col·locat uns tòtems i uns plafons explicatius en diferents espais de la colònia, on s'exposen els usos de cadascun dels seus elements principals (escoles, safarejos, església, economat, etc.). D'aquesta manera s'ofereix al visitant l'opció de fer-hi una visita autoguiada, durant la qual pot interpretar els diferents espais existents que formaven part del conjunt miner. El Museu també programa activitats culturals de divulgació, com ara les visites teatralitzades a la colònia, en el transcurs de les quals el visitant es pot fer una idea de com era la vida quotidiana dels miners i les seves famílies, a més de com van ser les seves protestes i la seva lluita continuada per aconseguir unes condicions de treball dignes. A més a més, s'editen periòdicament vídeos de difusió històrica o del contingut de les exposicions a través de les xarxes socials, en els quals he participat ocasionalment com a locutora per explicar algunes de les peces centenàries presents a les sales d'exposició o bé per divulgar les conferències de les intervencions realitzades a nivell de conservació.

2.3. Museu del Cement

Un altre dels museus berguedans que cal destacar és el Museu del Cement, ubicat

al paratge del Clot del Moro, entre les poblacions de la Pobla de Lillet i Castellar de n'Hug. Inaugurat l'any 2002, forma part del sistema territorial MNACTEC. Singular edifici de grans dimensions, funcionà com a fàbrica de ciment portland des del 1904 fins al 1975. Declarat BCIN l'any 2005 i vinculat al modernisme per mitjà de l'impulsor de la fàbrica de ciment Asland, Eusebi Güell, la magnitud i les característiques de l'edifici no deixen indiferent ningú.

Atès que Güell va ser mecenes d'Antoni Gaudí, trobem molt a prop els Jardins Artigas o el Xalet del Catllaràs, dissenyats pel prestigiós arquitecte. Güell també fou propulsor d'interessants edificis a la zona, com ara el Xalet Güell (actualment en estat pèssim de conservació i amb limitacions d'accés al públic), l'església de Sant Jaume (de 1924) o els edificis de la colònia industrial a l'entorn de la fàbrica per allotjar-hi els enginyers i els tècnics de la fàbrica procedents dels Estats Units o d'Anglaterra.

Tot i que la part inferior de la fàbrica Asland va ser rehabilitada com a museu, l'estat actual de conservació de l'immoble és força precari, especialment la part alta, que es va ensorrant progressivament i de la qual ja s'han destruït totalment les cobertes, construïdes amb el particular sistema de volta catalana o de maó de pla. Una veritable pèrdua, tenint en compte que, a més, tota la maquinària de la fàbrica (forns i molins rotatoris, màquina de vapor, turbines, etc.) va ser venuda l'any 1975, en el moment del tancament, en concepte de ferralla.

En aquest indret s'hi conserva actualment un gran nombre de testimonis materials interessantíssims d'arqueologia industrial relacionats amb l'antiga fàbrica, com ara la canonada d'aigua per a les tur-

bines procedent de les Fonts del Llobregat (la més llarga d'Europa construïda en aquella època i conservada en funcionament des del 1904), dos dels tres forns de calç originals (actualment pràcticament en estat de ruïna), que serviren per fabricar el morter necessari per construir la fàbrica o la bàscula que servia per pesar els camions carregats de ciment (corresponent a les darreres dècades de funcionament de l'empresa).

La magnitud de la fàbrica pròpiament dita i de tots els elements arquitectònics de l'entorn conformen un conjunt industrial que es pot visitar de forma autònoma gràcies als tòtems que s'hi han col·locat recentment, on s'explica cadascun dels components destacats. Habitualment no s'hi realitzen visites guiades, tot i que la importància del conjunt mereixeria una divulgació i una inversió per difondre'l entre el turisme cultural i industrial comarcal.

Un incentiu per visitar el Museu és accedir-hi per mitjà del Tren del Ciment, un carrilet de via estreta que segueix el traçat de les vies originals del ferrocarril que pujava al Clot del Moro per transportar el ciment cap als nuclis de consum. Aquest trenet, que discorre per espais de gran bellesa, atreu un públic familiar que aprofita els paquets turístics que s'ofereixen des de Ferrocarrils de la Generalitat, amb un bitllet conjunt que inclou l'entrada als Jardins Artigas (obra d'Antoni Gaudí) i al Museu del Ciment.

Les estadístiques mostren que les visites al Museu s'han incrementat de forma important en els darrers anys, amb 21.372 visitants anuals (dades d'octubre de 2024), i amb una tendència a l'alça, enfront dels 13.017 previs a la pandèmia de la covid-19 (dades de 2019), un 90% dels quals està format per públic familiar,

i un 10%, per grups concertats i escolars. Cal destacar que el 14% dels visitants són estrangers, amb la qual cosa podem concloure que el turisme industrial és un incentiu per a l'activitat d'oci a la comarca.

Aquesta dinàmica d'augment de visitants té lloc gràcies a l'esforç del personal del Museu per atraure un públic potencial: les diverses visites guiades i les activitats paral·leles que s'hi han organitzat en els darrers anys han ampliat l'oferta de maneres de conèixer l'espai cultural. A part de la programació de visites guiades gratuïtes cada cap de setmana, s'hi organitzen activitats anuals monogràfiques, durant les quals s'incideix en els recursos naturals que van impulsar Eusebi Güell i uns empresaris visionaris a construir aquesta enorme fàbrica en un racó tan recòndit: l'aigua, les pedreres de roca calcària i les mines de carbó. S'hi ofereixen

també visites teatralitzades i altres activitats culturals i espectacles de tipologia diversa (música, art contemporani, observació nocturna del cel, etc.), que han incentivat l'accés i el descobriment d'aquest imponent espai industrial. A part, anualment, s'hi celebren les Jornades de Volta Catalana, per donar a conèixer, a nivell teòric i pràctic, aquesta tècnica constructiva d'abast internacional.

Dins aquest museu, des de l'aspecte professional, m'he encarregat de restaurar i conservar diverses peces de patrimoni industrial exposades a la col·lecció permanent (plafons elèctrics, maqueta de forn de calç, vagoneta de fusta, etc.). També anualment s'hi realitzen tasques de conservació preventiva de les peces ubicades al laboratori (maquinària d'anàlisi fisicoquímiques, matrassos i provetes, balances, etc.), finançades pel MNACTEC (figura 8).

Figura 8. Manteniment a la sala del laboratori. Museu del Ciment. Fotografia: Violant Bonet

En aquest museu hi realitzo també les visites guiades en llengua estrangera per a grups concertats (especialment públic provinent de França i d'Alemanya), i des del 2021 s'hi ofereix mensualment, excepte els mesos d'hivern, la Ruta de les Cosidores, un itinerari a peu des del Museu seguint, pel costat del riu Llobregat, el trajecte tradicional que feien caminant les dones de Castellar de n'Hug per baixar a la fàbrica a cosir els sacs de jute on s'ensacava el ciment (figura 9). En aquesta ruta

guiada s'interpreten i s'expliquen als participants els diferents elements patrimonials, naturals i socials relacionats amb la fàbrica. L'activitat s'acaba amb la visita guiada a l'interior del Museu. Aquesta iniciativa, que ha gaudit de molt d'èxit sobretot l'any 2023, ha permès visibilitzar el treball de les dones a la fàbrica (l'activitat laboral femenina, indispensable a l'època, tot i que camuflada i silenciada darrere la presència dels obrers masculins) i ha acostat moltes persones a conèi-

Figura 9. Ruta de les Cosidores. Visitant el patrimoni a l'entorn de la fàbrica Asland. Fotografia: Violant Bonet

xer aquest espai industrial des d'una perspectiva diferent, més dinàmica, més amena, i des de la coneixença integral del seu entorn natural i paisatgístic.

3. Uns altres exemples i conclusions

Malgrat que al Berguedà no existeix un full de ruta ni un pla estratègic que englobi totes les activitats vinculades a la divulgació de l'arqueologia industrial, hem vist com els diferents museus comarcals hi porten a terme diverses accions, activitats i programacions per promoure la conservació i la difusió dels seus fons i del patrimoni arquitectònic i industrial que els envolta. Descrivim a continuació algunes propostes amb les quals no tenim vinculació professional, però que cal destacar-les perquè formen part de les propostes de divulgació i socialització del turisme industrial.

Al municipi de Guardiola de Berguedà, a la vall de Gavarrós, hi trobem la desconeguda Mina de Riutort o dels Francesos, un jaciment de petroli que fou explotat durant tan sols una dècada, des de 1906 fins a 1916. Té la particularitat que es tracta d'una de les poques mines de petroli subterrànies que existeixen arreu del món. Es tracta d'una sèrie de galeries de 340 metres de longitud d'on s'extreien les margues bituminoses per procedir a fer-ne el posterior procés de destil·lat.

Durant uns quants anys, aquesta mina va estar tancada per problemes estructurals que feien perillar la seguretat dels visitants. Des de fa un temps, però, després de realitzar-hi obres de consolidació i estabilització del terreny, s'ha condicionat de nou i actualment s'hi ofereixen visites guiades per a tots els públics durant els caps de setmana i mitjançant visi-

tes concertades. La visita a la mina només es pot realitzar amb l'acompanyament d'un guia que il·lustra el visitant sobre la història del lloc i el procés d'extracció del petroli, així com sobre les condicions de treball dels miners, a través d'un recorregut de gran bellesa i amb la peculiaritat de trobar-se en un ambient perfumat per la intensa olor de l'hidrocarbur.

Per finalitzar, parlarem d'un altre dels museus industrials berguedans d'importància cabdal: el Museu de la Colònia Vidal, situat a Puig-Reig (Baix Berguedà). Inaugurat el 1995, gaudeix d'una gran aflluència de públic, tant escolar com familiar, ja que és emplaçat en una de les colònies tèxtils del Baix Berguedà, la Colònia Vidal, un exemple que ha mantingut intacta l'essència de la colònia des del tancament de la fàbrica i que ha reinventat els usos dels espais fabrils per fer-hi visites i divulgar-los. Cal destacar que, en el curt espai d'una trentena de quilòmetres, hi trobem, al llarg del riu Llobregat, 14 colònies tèxtils que es construïren a partir de la segona meitat del segle XIX i que s'han conservat amb millor o pitjor fortuna en funció dels usos que se'ls han donat un cop se'n van tancar les fàbriques. N'hi ha algunes que estan pràcticament abandonades, mentre que d'altres conserven tota la seva vitalitat, evidentment amb els canvis socials derivats de l'aturada de l'activitat fabril.

En el cas de Cal Vidal, que encara conserva avui en dia la propietat particular dels amos originals de la fàbrica, la família Vidal, s'han mantingut intactes fins als nostres dies molts dels edificis originals de l'època, fins i tot una gran part de la maquinària utilitzada a la fàbrica. Tenim, doncs, un exemple d'arqueologia industrial que sembla encara viu i a la nostra disposició. Durant la visita guiada al Mu-

seu, s'hi poden contemplar els espais propis del treball amb la filatura de cotó: la fàbrica (durant la qual es posa en funcionament un teler), les turbines, la màquina de vapor, etc., però també els diferents elements propis d'una colònia, dels quals es permet visitar l'interior: l'escola, el teatre, l'habitatge, l'economat, la Torre de l'Amo, etc. Tot dins d'un recorregut que transcorre per un espai on sembla que el temps s'hagi detingut des de principis del segle passat. Sens dubte, una visita obligatòria per a aquelles persones interessades a conèixer de primera mà com va ser el fenomen de les colònies tèxtils.

A part de Cal Vidal, actualment al Berguedà s'hi poden visitar uns altres espais relacionats amb el món de les colònies: la Torre de l'Amo de Viladomiu Nou, l'església de la Colònia de Cal Pons, la Casa Teixidor Bassacs i la Ruta Cultural de l'Ametlla de Merola. En alguns cal l'acompanyament d'un guia i en d'altres la visita es pot fer de forma autònoma, a partir de la senyalització vertical col·locada in situ.

No voldria acabar aquest article sense fer menció a una associació que ha vist la llum des de fa dos anys al Berguedà, els Amics de les Colònies Industrials de l'Alt Llobregat, que té com a objectius «fomentar, promoure i divulgar els valors histò-

rics, culturals, patrimonials i naturals de les colònies industrials del Llobregat». Amb la seu social ubicada a la colònia Guixaró, i oberts a col·laboracions i propostes d'entitats i/o particulars, els membres de l'associació han dut a terme fins als nostres dies una gran varietat d'activitats, obertes a tot el públic, per donar a conèixer aquest patrimoni i gaudir d'aquests espais als quals habitualment no es dona ús ni accés, com ara visites guiades, presentacions de llibres, lectures de poesia, actuacions i vermouths musicals, recull de fotografies antigues, portes obertes, trobades gastronòmiques, monogràfics sobre el riu Llobregat, aniversari de la clausura del carrilet, etc. Una variada oferta que ha permès que molta gent conegués de primera mà alguns espais i fets històrics que estaven totalment invisibilitzats. Celebrem aquests tipus d'iniciatives que sorgeixen des de la societat civil, des de l'ànhel individual i col·lectiu de potenciar una cultura basada en la coneixença d'aquests llocs oblidats. Només ens resta fer una crida a les institucions i a les administracions per animar-les a seguir promovent, divulgant i finançant projectes de recuperació, conservació i manteniment d'aquests espais per revitalitzar-ne els usos i fer-los accessibles a tota la societat.

Referències bibliogràfiques

- ARROYO, S.; GIMÉNEZ, M.; SÁNCHEZ, D. (2018). *Conservación y restauración de patrimonio industrial*. Madrid: Síntesis.
- BAYÓ, C.; RIERA, S. (2012). *Les màquines de vapor a Catalunya*. Barcelona: MNACTEC y Rafael Dalmau.
- COSTA, E. (2019). *Interpretació del patrimoni*. Barcelona: Rafael Dalmau.
- FLYN, C. (2022). *Islas del abandono: La vida en los paisajes posthumanos*. Madrid: Capitan Swing.

